

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De macro-politieke paradox van Arrow 's nachts in het parlement

Doel, J. van den

Citation

Doel, J. van den. (1975). De macro-politieke paradox van Arrow 's nachts in het parlement. *Acta Politica*, 10: 1975(2), 199-205. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450953>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450953>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

- 19 Indien A het regeringsvoorstel, B de verwerping hiervan en C het tactische amendement is, is A - B - C het voorkeurspatroon voor de Progressieve Drie, C - A - B dat van KVP en ARP en B - C - A dat van de rechtse oppositie. Dit leidt tot de cyclische meerderheid A - B - C - A - etc. Gemakshalve laat ik de linkse oppositie buiten beschouwing.
- 20 *Handelingen Tweede Kamer*, 1951-52, Bijlage 2341, blz. 8.
- 21 *Ibid.*, 14 februari 1952, blz. 1587.
- 22 *Ibid.*, 19 februari 1952, blz. 1617.
- 23 *Handelingen Eerste Kamer*, 7 mei 1952, blz. 840, 858.
- 24 *Ibid.*, 7 mei 1952, blz. 859.

De macro-politieke paradox van Arrow 's nachts in het parlement*
door J. van den Doel

Lijphart's hierboven afgedrukte nadere analyse van de macro-politieke paradox van Arrow¹ (door Lijphart naar de geestelijke vader Condorcet vernoemd) is een belangwekkende en de economische politikologie stimulerende bijdrage aan de discussie over de theorie en de empirie van de stemparadox. Aangezien ik mij met Lijphart's analyse van de theorie grotendeels kan verenigen, wil ik mij hier beperken tot de empirie.

Laatste nacht

In mijn oratie 'Demokratie en economie in het staatsbestuur' heb ik één geval uitgewerkt van de stemparadox, die zich voordeed tijdens de laatste nacht van mijn lidmaatschap van de Tweede Kamer (28 juni 1973) in het debat over de benzineaccijns.² Er waren drie alternatieven in discussie, namelijk verhoging van de benzineaccijns met 4,5, 1,5 of 0 cent per liter benzine.³ Tijdens het debat manifesteerden zich in het parlement verscheidene blokken. Elk van deze blokken had zijn voorkeuren verschillend geordend, zodat de voorkeursordering van het parlement als geheel intransitief werd. Tegen mijn beschrijving van de gebeurtenissen oppert Lijphart een groot aantal bezwaren, die erop neerkomen dat ik enerzijds de voorkeursordering van de KVP, anderzijds die van de progressieven en de ARP, verkeerd heb weergegeven.

Met betrekking tot de KVP ligt het gelijk volledig bij Lijphart. Door mijn poging het aantal beschreven blokken uit presentatie-overwegingen tot drie te beperken, had ik de KVP bij de rechtse oppositie ingedeeld. Daardoor legde ik deze partij ten onrechte in een Procrustesbed. Het ware beter geweest indien ik de KVP als een afzonderlijk blok had beschouwd. Inzake de progressieven en de ARP ligt het gelijk echter aan mijn kant. Hoewel ongaarne, moet ik mij er thans op beroepen dat ik de voorkeursordering van de PvdA als voorzitter van de fractiecommissie economische zaken persoonlijk heb bijgewoond. Zolang resultaten van enquêtes worden aanvaard als indicaties van feiten, kan ook observatie van bepaalde gebeurtenissen door één van de participanten als bewijsmateriaal gelden. Er kan m.i. geen twijfel bestaan aan het feit, dat de voorkeursordering van de PvdA-fractie 4,5 - 1,5 - 0 was. Om dit te staven heb ik in mijn oratie de periode 28 juni-27 november als geheel in beschouwing genomen. Het kabinet had vóór alles behoefte aan meer dekkingsmiddelen. Op dat moment was de verhoging van de benzineaccijns praktisch de enige politiek aanvaardbare mogelijkheid daartoe. De PvdA-fractie stond slechts voor de keus tussen 4,5 cent op 28 juni of 4,5 cent op de derde dinsdag van september. Geen wonder dat de PvdA-fractie op 28 juni het advies gaf het hele wetsontwerp tot verhoging van de accijns met 4,5 cent in te trekken wanneer de Kamer slechts 1,5 cent zou aanvaarden. De PvdA wist immers dat en-

kele maanden later een revanche mogelijk was. Het zou onjuist zijn deze 'strategic bargaining', die bewust gericht is op het verbergen van de eigen voorkeur, op te vatten als een indicatie van een voorkeursordering 4,5 - 0 - 1,5. In een 'nu of nooit'-situatie, die de PvdA-fractie zou dwingen zich bloot te geven, had de PvdA zonder meer 1,5 cent boven 0 cent geprefereerd, zoals in de voorbereidende fractievergadering duidelijk werd uitgesproken. Hetzelfde gold voor de PPR, D'66 en de ARP.

Mijn indeling van de KVP bij de rechtse oppositie blijft echter onjuist. Deze onjuistheid tast evenwel mijn conclusies niet aan. In tabel 4 is de fout hersteld.

Tabel 4

Voorkeurspatronen in het benzineaccijnsdebat op 28 juni 1973 volgens een nadere toelichting van J. van den Doel

	aanwezige leden	1e keus	2e keus	3e keus
Progressieve Drie en ARP	63	4,5	1,5	0
KVP	24	1,5	0	4,5
Rechtse oppositie	42	0	1,5	4,5
Linkse oppositie	7	0	4,5	1,5

Uit de tabel blijkt, dat de paradox nog steeds bestaat. Met 70-66 stemmen werd eerst 4,5 cent verkozen boven 1,5 cent. Vervolgens vormde zich een meerderheid van 73-63 stemmen die 0 cent boven 4,5 cent verkoos. Daarna was er een meerderheid van 87-49 stemmen die 1,5 cent boven 0 cent prefereerde. *Quod erat demonstrandum.*

Nacht van de freule

Lijphart stelt, dat de paradox in nationale parlementen slechts zelden vóórkomt. Deze conclusie is naar mijn mening overtrokken. Naast het door hemzelf genoemde voorbeeld van het grondwetsdebat (1952) en het zojuist opnieuw gegeven voorbeeld van de 'laatste nacht', heeft de paradox zich alleen al in de periode van mijn kamerlidmaatschap (1967-1973) nog tenminste één maal voorgedaan, namelijk in de nacht van 26 november 1970, die als de 'nacht van de freule' de parlementaire geschiedenis is ingegaan. Voor het bestuderen van deze paradox is het noodzakelijk de periode 24 november-1 december 1970 in zijn geheel te bezien.⁴ De regering had een pakket belastingmaatregelen in één wetsontwerp gepresenteerd.⁵ Tot dit pakket behoorden voorstellen tot regeling van de fiscale positie van de werkende gehuwde vrouw en voorstellen tot vermindering van de fiscale af-

trekbaarheid van: buitengewone lasten, autokosten, onderhoudskosten van woningen, reiskosten en arbeidskosten. Wij beperken ons nu tot de reisen arbeidskosten. De regering stelde vóór dat de reiskosten van forensen over de eerste 10 km fiscaal niet meer aftrekbaar zouden zijn. Omdat hierdoor de lagere inkomensgroepen zouden worden getroffen, verzette het CHU-kamerlid Scholten zich hiertegen bij amendement. De kosten van de aanvaarding van dit amendement zouden voor de schatkist jaarlijks f 45 miljoen bedragen. Om deze kosten te dekken, diende Scholten een tweede amendement in, waarin hij voorstelde de aftrekbaarheid van de arbeidskosten (de zg. 'verwervingskosten') voor de middengroepen te verminderen.⁶ Voor Scholten waren beide amendementen onlosbrekelijk met elkaar verbonden doch de meerderheid van de Kamer dacht daar anders over. Deze meerderheid, die zich in het debat niet alleen bezorgd voor de lagere inkomensgroepen had getoond doch eveneens zijn deernis met de 'middengroepen' had uitgesproken, aanvaardde 's nachts om vier uur wél het eerste doch niet het tweede amendement.⁷ Door aanvaarding van het nu ongedekte amendement-Scholten ontstond een begrotingsgat van f 45 miljoen. Om dit gat te dichten deelde de regering op 1 december mee nog vóór de behandeling van het wetsontwerp in de Eerste Kamer een aanvullend wetsontwerp (een zogenaamde 'novelle') te zullen indienen waarin de strekking van het amendement-Scholten inzake de reiskosten zou worden gehalveerd.⁸ Teneinde de verwarring compleet te maken werd een door het PvdA-kamerlid Van den Bergh tegen de idee van een dergelijke novelle ingediende motie door de Kamermeerderheid verworpen.⁹ Deze beslissing interpreteren wij zo, dat de idee van een dergelijke novelle toen door de Kamermeerderheid is aanvaard.

In de nacht van 26 november veronderstelde het CHU-kamerlid freule Wttwaal van Stoetwegen dat de Kamermeerderheid tijdens de tweede stemming een fout had gemaakt tengevolge van nachtelijke vermoeidheid. Zij riep: 'dit is gekkenwerk',¹⁰ en bracht daarmee de nacht op haar naam. De pers, die evenmin als freule Wttwaal het ingewikkelde belastingdebat had kunnen volgen, stelde in zijn verslaggeving eveneens de vermoeidheid centraal en weet het ongedekt amendement vooral aan een 'fout', die Scholten gemaakt zou hebben.¹¹ Ten onrechte, want nog dezelfde nacht om vijf uur zei het ARP-kamerlid Goudzwaard tegen mij in de koffiekamer: 'Je zag de paradox van Arrow gewoon aankomen'.¹² Goudzwaard is thans hoogleraar economie . . .

Het terugvinden van de paradox in de *Handelingen* was een ingewikkelde puzzle. De inhoud van de uitgesproken redevoeringen moest worden geïnterpreteerd tegen de achtergrond van de algemene politieke opstelling van de betreffende woordvoerder in die dagen. Raadpleging van ooggetui-

gen¹³ en van het eigen geheugen (schrijver dezes nam als één van de PvdA-woordvoerders aan het debat deel) bleek noodzakelijk. Ook was het nodig dat niet alleen de stemverklaring, maar ook het stemgedrag in beschouwing werd genomen. Op basis van al deze methoden ben ik tot de volgende kon-

Tabel 5
Voorkeurspatronen in het belastingdebat op 26 november 1970 volgens J. van den Doel

	aanwezige leden	1e keus	2e keus	3e keus	4e keus
CHU, DS'70, SGP	16	gedekt amendement	novelle	ongedekt amendement	wetsontwerp
KVP, ARP, VVD	65	wetsontwerp	novelle	ongedekt amendement	gedekt amendement
PvdA, PPR, D'66, BR	41	gedekt amendement	ongedekt amendement	novelle	wetsontwerp
CPN, PSP, BP	11	ongedekt amendement	gedekt amendement	wetsontwerp	novelle
<i>Toelichting:</i>					
gedekt amendement	=	amendement herstel fiscale aftrekbaarheid reiskosten eerste tien kilometer, budgettair gedekt door vermindering aftrekbaarheid arbeidskosten middengroepen;			
ongedekt amendement	=	amendement herstel fiscale aftrekbaarheid reiskosten eerste tien kilometer, zonder budgettaire dekking;			
novelle	=	vóór behandeling van het wetsontwerp door de Eerste Kamer in te dienen aanvullend wetsontwerp, inhoudende halvering van het door het ondedekte amendement bereikte resultaat;			
wetsontwerp	=	wetsontwerp afschaffing fiscale aftrekbaarheid reiskosten eerste tien kilometer.			

klusie gekomen. Tijdens het debat manifesteerden zich in het parlement vier blokken, namelijk: 1. de gelegheidsoppositie CHU, SGP en DS'70; 2. de regeringspartijen KVP, ARP en VVD; 3. de progressieve drie, versterkt met 'Binding Rechts'; 4. de linkse splinterpartijen, voor de gelegenheid aangevuld met de Boerenpartij. Ieder van deze vier blokken had zijn preferenties in een andere volgorde geordend, zoals in tabel 5 is aangegeven.

Tijdens de eerste stemming manifesteerde zich een meerderheid van 68-65 stemmen, die het amendement: 'reiskostenaftrek voor de eerste tien gereisde kilometers mét dekking' prefereerde boven het wetsontwerp. Tijdens de tweede stemming manifesteerde zich een meerderheid van 76-57 die het amendement zónder dekking prefereerde boven het amendement mét dekking. Tijdens de derde stemming bleek, dat er een meerderheid van 81-52 bestond die aan een novelle de voorkeur gaf boven het amendement zónder dekking. Een vierde stemming kon niet worden gehouden, omdat het reglement van orde voorschrijft dat een amendement slechts één maal in stemming mag worden gebracht. Op grond van tabel 5 kan echter worden geconcludeerd dat een dergelijke stemming aan het licht zou hebben gebracht, dat er een meerderheid van 76-57 bestond die het wetsontwerp prefereerde boven de novelle. De cyclus is daarmee rond en de intransiviteit van de voorkeursordering van de Kamer als geheel aangetoond.

Samenvattend concludeer ik, dat de macro-politieke paradox van Arrow ook in nationale parlementen 's nachts nu en dan vóórkomt, doch dat het optreden ervan niet uitsluitend met behulp van een analyse van de parlementaire redevoeringen kan worden aangetoond.

Noten

- * Mr. R. van den Bergh, prof. dr. A. Lijphart en prof. drs. E. L. Berg dank ik voor hun kritisch commentaar op de eerste versie.
- 1 A. Lijphart, De paradox van Condorcet en de Nederlandse parlementaire praktijk, in: *Acta Politica*, april 1975.
- 2 J. van den Doel, *Ekonomie en democratie in het staatsbestuur*, oratie, Deventer 1974, blz. 17-18.
- 3 In de oratie rondsde ik deze alternatieven af tot 4, 2 en 0 cent.
- 4 *Handelingen Tweede Kamer*, Zitting 1970-1971, 24 november 1970, blz. 1211-1257; 25 november 1970 blz. 1259-1280, 1285-1328; 26 november 1970 blz. 1386-1402; 1 december 1970 blz. 1404-1416 en blz. 1422.
- 5 Wetsontwerp wijziging van de inkomstenbelasting en van de loonbelasting, *Handelingen Tweede Kamer*, zitting 1970-1971, stuk nr. 10 790.
- 6 De tekst van de amendementen vindt men in: *Handelingen Tweede Kamer*, 25 november 1970, blz. 1287 r.k.
- 7 *Handelingen Tweede Kamer*, 26 november 1970, blz. 1392 l.k. en blz. 1393 l.k.

- 8 *Handelingen Tweede Kamer*, 1 december 1970, blz. 1404 r.k.
 9 *Handelingen Tweede Kamer*, 1 december 1970, blz. 1407 l.k. en blz. 1414 r.k.
 10 De letterlijke tekst luidt: 'Ik heb het gevoel dat hier ongelukken gebeuren met mensen die hier dagen en nachten hebben gewerkt. Overal in de wandelgangen hoor je dat dit gekkenwerk is'. Zie: *Handelingen Tweede Kamer*, 26 november 1970, blz. 1393 r.k.
 11 Een melding van de persreacties werd gemaakt door het VVD-kamerlid Porthoine. Zie: *Handelingen Tweede Kamer*, 1 december 1970, blz. 1410 l.k.
 12 Op 1 december 1970 bleek, dat ook het KVP-kamerlid Schmelzer en het PvdA-kamerlid Den Uyl een impliciete notie hadden van het bestaan van een stemparadox, al werd deze door beide sprekers verschillend geëvalueerd. Schmelzer meende 'dat de democratische inspraak volop gewaarborgd is, indien er nu een derde meerderheid zou blijken'. Den Uyl meende daarentegen 'dat de heer Schmelzer op een verderfelijke weg is', en sprak van 'gefoezel tussentijds'. Zie. *Handelingen Tweede Kamer*, 1 december 1970, blz. 1411 r.k. en 1412 l.k.
 13 Hieronder bevonden zich de voormalige kamerleden prof. drs. E. L. Berg en mr. R. van den Bergh, die aan het debat als woordvoerders hebben deelgenomen.

Naschrift door A. Lijphart

Tegen het gebruik van 'inside information' heb ik geen enkel bezwaar. Met name bij het vaststellen van voorkeursordeningen in het parlementaire besluitvormingsproces kunnen waarnemingen van participanten van essentieel belang zijn — vooral als zij zelfs bij nachtelijk 'gekkenwerk' in de Kamer attent blijven op een eventuele stemparadox! De door Van den Doel verstrekte nieuwe gegevens kunnen mij echter niet volledig overtuigen, omdat er m.i. enige onzekerheid blijft bestaan over de beweegredenen achter de voorkeuren van de Progressieve Drie en de ARP en over het tijdvak (uitsluitend 28 juni of de periode 28 juni-27 november als geheel) waarin de voorkeursordeningen zijn vastgesteld:

1 — M.b.t. de situatie op 28 juni kan alleen dan geconcludeerd worden dat de voorkeuren van deze vier fracties de volgorde 4,5 - 1,5 - 0 hadden, indien zij bij aanvaarding van slechts 1,5 cent door de Kamer in feite hadden gewild dat de regering het aldus geamendeerde wetsontwerp *niet* had ingetrokken om vervolgens vóór het geamendeerde ontwerp te kunnen stemmen. Dit is echter niet alleen in strijd met Van Thijn's uitspraak in de Kamer maar ook met het motief van revanche, dat meer wijst op een strategische opstelling op korte termijn van 4,5 - 0 - 1,5. In een 'nu of nooit'-situatie zou het uiteraard logischer zijn geweest om liever 1,5 cent dan helemaal niets te aanvaarden, maar juist vanwege de duidelijke mogelijkheid van een revanche na enkele maanden was er op 28 juni geen sprake van een 'nu of nooit'-situatie.

2 — Aan het in beschouwing nemen van de periode 28 juni-27 november als geheel kleeft het grote bezwaar dat er zich gedurende deze vijf maanden belangrijke veranderingen voordeden in de opvattingen van een aantal fracties. Na 28 juni was de voorkeursordering van de Progressieve Drie en de ARP ongetwijfeld 4,5 - 1,5 - 0, maar de voorkeuren van de KVP, CHU en DS'70 veranderden van 0 boven 4,5 cent op 28 juni tot 4,5 boven 0 cent op 27 november. Het is mogelijk dat in de periode *tussen* 28 juni en 27 november de situatie van Tabel 4 tijdelijk wel bestond, maar dit is weinig relevant omdat er in deze periode niet gestemd werd en geen beslissingen vielen.

De conclusies die ik meen te mogen trekken uit het meningsverschil tussen Van den Doel en mij, is dat het een bevestiging inhoudt van het eerste punt van mijn lijst van redenen waarom de paradox moeilijk te signaleren is en/of zelden voorkomt en dat aan dit punt het volgende dient te worden toegevoegd: Het probleem van de afbakening van het tijdvak waarin de voorkeuren getaxeerd moeten worden, kan een extra mate van onzekerheid scheppen m.b.t. het oordeel of een stemparadox zich wel of niet heeft voorgedaan.